

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 9/10, 2015 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.108 | P. 79-90
Data de recepció: 8/11/2014 / Data d'admissió: 20/11/2014
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Filosofia i humorisme

Joan Cuscó i Clarasó

Societat Catalana de Filosofia
jcusco@vinseum.cat

resum

L'humorisme és una manera de tractar les coses serioses i es relliga amb una forma de vida. Des d'antic, la filosofia s'ha preocupat pel riure i per l'humor; i hi ha tota una rècula de pensadors que del segle XIX ençà s'adscriuen a l'humorisme. En aquest article fem un repàs a aquests temes posant èmfasi en els autors catalans i, de manera especial, en Francesc Pujols i en l'humorisme a la Catalunya al llarg dels segles XIX i XX. Relacionem aquest corrent amb allò que passava a Europa i amb els autors que li són coetanis (com Béla Hamvas).

paraules clau

Humorisme, gregueria, Francesc Pujols, Béla Hamvas, Xavier Nogués, Johan Hui-zinga, Gómez de la Serna.

Encara que no ho pugui semblar, el lligam entre la filosofia i l'humor és ben ferm i antic. Des dels grecs fins avui dia en tenim moltes mostres. També és un aspecte fonamental en la cultura catalana, com veurem. I és una qüestió ben actual que ja estudien les neurociències. Per tant, no s'hi val a badar. L'humorisme forma part del mode humà de pensar i és una finestra a la vida. No és debades que un pessimista com Schopenhauer¹ parli de l'humor i del riure, ni que Montesquieu, a l'assaig sobre el gust, digui que un dels plaers que trobem en la natura i en l'art és allò que fa gràcia. I ja més en els nostres dies Rod Martin ha definit l'humor com un fenomen cognitivo-social-afectiu².

L'humor (com el gaudi estètic) és un fet netament lligat al mode d'ésser humà³ i es relaciona amb l'eficàcia de la capacitat comunicativa i de cridar

- 1 Vegeu Arthur Schopenhauer, *El mundo como voluntad y representación*, Trotta, Madrid:2003, i *Arte del buen vivir*, Edaf, Madrid, 1986.
- 2 Vegeu Rod Martin, *Psicología del humor: un enfoque integrador*, Orión, Madrid, 2008.
- 3 Tot i això, del riure lligat a les pessigolles en sabem (des de Darwin) que és un fenomen que trobem en diferents espècies de mamífers i que alguns primats són capaços de provocar-lo. Vegeu David Leavens, «Animal communication: laughter is the shortest distance between two apes», *Current Biology*, 19:(13) (2009), R511-3.

l'atenció. Dalí ho tenia ben clar i l'usà amb freqüència. Joga amb l'humor i, de fet en els humans i en els primats, el joc és un dels moments en què apareix el riure⁴. I la festa naix del joc, com tocar un instrument (que, com el riure, és una expressió acústica que ocupa l'espai) i la cultura mateixa (un tema que va ben intuït d'Ors), que naix del logos.

L'humor i el riure (que en seria la seva manifestació expressiva) són presents en els textos bíblics. Per tant, en les arrels de la nostra civilització, si és que encara la podem anomenar així, hom ja es va interessar per l'humor i pels seus efectes. Allà, hi apareixen dues tipologies del riure: la «sakhap» (que és el riure alegre) i la «iaag» (que és un riure denigrador o burleta). I aquesta doble arrel persisteix al llarg dels anys i és una de les herències de la cultura judeocristiana. Hi ha el riure de plaer i d'alegria i el riure del poderós que se'n fot del feble o del qui riu del malalt. I sobre «l'humor» també se'n poden dir moltes coses. Va desplegar-se com un terme tècnic sobre els fluxos dels líquids del cos i del francès passà a l'anglès com a «humour». Era, doncs, en aquests moments, un terme tècnic dels metges i de la medicina. (Ja saben vostès que els humors eren els líquids que determinaven la salut del cos.) D'aquí que el «bon humor» sigui sinònim d'alegria i de salut i que el «mal humor» sigui sinònim de tristesa i de dolor.

Aquests termes es comencem a emprar al segle XIII i arriben fins a la modernitat. És a partir del segle XVI que es comença a parlar del «bon humor» i del «mal humor» com a estats d'ànim. I és a partir del segle XVII que es comencen a vincular els conceptes «humor» i «còmic». I els «humoristes» comencen a ser personatges excèntrics, rars i excessius que per un desequilibri dels seus humors interns feien riure. Fins que, posteriorment, el terme «humorista» s'usà per parlar d'aquelles persones que fan riure imitant aquests caràcters desequilibrats. Apareix el professional de l'humor, per dir-ho d'alguna manera, aquells que tenen el talent i l'habilitat de «fer riure». Ja en el segle XIX es produeix un nou gir sobre aquest terme. I, sobretot al Regne Unit, es considera que l'humor és una part imprescindible de la vida humana, d'un estil de vida saludable. És un dels trets de la personalitat que cal tenir en compte, com la compassió, la tolerància i el sentit comú.

La filosofia i l'humor

A Catalunya, quan parlem dels lligams entre la filosofia i l'humor vénen al cap dos noms: Pompeu Gener i Francesc Pujols. Però no ens podem aturar aquí. Cal anar més enllà i cal dimensionar el que ells representen i la tra-

4 Vegeu Marina Davila-Ross *et al.*, «Reconstructing the evolution of laughter in great apes and humans», *Current Biology*, 19:(13) (2010), R511-3.

dició en què s'inscriuen. La cosa ve de lluny. A Europa i a Catalunya. Així, un company de viatge de Gener i de Pujols va ser Joan Martí i Trenchs (1844-1920) qui, llicenciat en filosofia l'any 1874 i en farmàcia l'any 1879, publicà articles i llibres humorístics. Primer, el trobem a *Lo burinot. Periodich il·lustrat, satíric de bon genit i millor humor, y gastant ínfulas de literari* (que es publicà entre els anys 1879 i 1882 i en què trobem, per exemple, la visió sarcàstica de la teoria darwiniana dient que, mentre que l'home aprèn a ser mico, el mico aprèn a ser home)⁵. Després, va escriure un seguit de llibres publicats entre els anys 1886 i 1916.

Com recordaran, a la novel·la *El nom de la rosa* (1980) d'Umberto Eco es tracta de la desaparició d'un dels llibres d'Aristòtil, el que va dedicar a l'humor i al riure: i és cert que Aristòtil va escriure aquest llibre i que no ha arribat als nostres dies. No obstant això, a l'*Ètica a Nicòmac*, a la *Poètica* i a la *Retòrica* també va tractar el tema, seguint, en part, les tesis de Plató. Posteriorment, però encara en època clàssica, van tractar del riure i de l'humor Ciceró i Quintilià. I des d'ells fins avui! Però, com conta a través d'una història d'assassinats, d'heretgies i de descobriments sexuals, Eco, a l'època medieval el tractament del tema va fer un gir copernicà. A partir de les regles monàstiques s'estableix que la pitjor manera de trencar el silenci és el riure. El silenci és la virtut fonamental de la vida monàstica i el riure és una obscenitat, una violació del silenci i de la virtut.

Després vindran les teories renaixentistes i de la modernitat. Els filòsofs van seguir atrets per aquest tema. Hi va haver un punt d'inflexió, ja que els autors renaixentistes retornen a la lectura dels clàssics grecs i romans. I és amb la modernitat que agafa força la teoria del riure i de l'humor lligada als humors del cos i a la salut. Descartes serà un dels primers autors a estudiar el riure des de les vessants fisiològica i psicològica. I Hobbes es preocuparà, sobretot, dels aspectes psicològics, qui al darrer terç del segle XVII dirà que hi ha una passió que provoca el riure i l'alegria. D'altra banda, Francis Hutcheson (1694-1746), l'il·lustrat escocès que s'oposà a les observacions sobre l'humor de Hobbes, digué que en l'humorisme cal tenir en compte dos aspectes: el riure i el ridícul, i que l'humor parteix de l'habilitat en l'ús inapropiat d'una metàfora que fa riure i produeix idees trencadores en l'altre. Per això l'humor provoca flexibilitat mental i sociabilitat.

De la mateixa manera que Hobbes havia tractat aquests temes sobre l'humor al *Leviatan* (1651), Immanuel Kant els tractà l'any 1791 a la *Crítica del judici* (dient que el riure i la música són simples sensacions de plaer), Hegel ho va fer a les lliçons sobre la història de la filosofia de l'any 1833 i Darwin el va

5 Entre els anys 1923 i 1927 (i en el moment de la dictadura de Primo de Rivera) es publicà la revista *El borinot. Setmanari de barrila*.

tematitzar l'any 1890. Per tant, el tema és constant i reapareix en cada període amb els seus matisos. I no és tractat per autors de segona fila. Tot el contrari.

D'aquesta època l'autor que va posar en pràctica l'humorisme com a estil de pensar va ser Jean Paul. Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), conegut com a Jean Paul, va ser una veu tan singular com imprescindible i incòmoda de la literatura alemanya, un prolífic autor que se situa entre la raó i l'excés embriagador. Als seus textos s'hi relliguen bé l'humor, la perspiciàcia i la mordacitat. Els seus contemporanis en van dir que sabia crear relacions singulars, reconciliar allò que semblava irreconciliable, que era sagaç i intel·ligent, culte, alegre i audaç. Schiller, en una carta a Goethe, va dir que era un autor ple d'imaginació i d'humor. Per a Jean Paul, «l'humorisme» (no l'humor sinó la «ciència de l'humor», que en diríem parafrasejant Pujols) és el sublim girat al revés. Una rialla filosòfica de qui se sap petit en la immensitat de l'univers i de la vida. Una rialla que brolla del dolor i de la grandesa, al mateix temps. Una comicitat universal plena de tolerància. Seria, com digué Bonghi, la disposició a descobrir l'aspecte grotesc de les coses serioses i l'aspecte seriós de les coses ridícules.

Heus ací els trets de l'humorisme. I, com a paral·lelisme amb Pujols, podem dir que és de ben jove quan decideix allunyar-se dels camins de la teologia (de la religió) per dedicar-se als de la literatura. Menéndez i Pelayo el definí com un humorista excèntric i inclassificable, i ell mateix va definir la seva obra com una manera de capgirar la noció de sublimitat que el romanticisme i l'idealisme alemanys havien posat al capdamunt de l'altar. L'humorisme i la comicitat trenquen el dogma i mostren l'altra cara de la raó⁶.

La figura i l'obra de Jean Paul és interessant perquè fa créixer llavors plantades per Schiller en tractar dels tipus de poesia (la ingènua i la sentimental), un fet que ha estat cabdal per a la constitució de l'humorisme contemporani (com ho és la idea de «contrast» exposada per Montesquieu a l'*Assaig sobre el gust* publicat l'any 1758).

Desplegant les reflexions de Schiller sobre la tragèdia àtica, Jean Paul, l'any 1804 i a la seva *Introducció a l'estètica*, descriu una relació de l'humor i del riure amb els gèneres literaris establerts i defineix l'humorisme romàntic o còmic com la categoria que supera la idea de sublimitat. Una idea que reemprèn Hegel i que després es va reterritorialitzar amb les avantguardes del XX. Musicalment, podem ben dir que aquestes disquisicions adquireixen expressió en el pas de les obres més heroiques i sublimes de Beethoven (l'obertura *Egmon* i la *Simfonia número 3* o «heroica») a les més còmiques del Rossini dels darrers anys, que són netament humorístiques i festives⁷.

6 Vegeu Jean Paul, *Elogio de la estupidez*, Còmplices, Barcelona, 2012.

7 Les reflexions de Kant encaixen bé amb la música de Haydn i de Mozart, amb la música que es dirigeix sobretot als sentits; la de Beethoven, amb les idees de l'idealisme i del Romanti-

El filòsof danès Harald Høffding (1843-1931) va estudiar l'humor des de la psicologia i diu que permet experimentar elements divergents al mateix temps i que és una experiència complexa. Digué que l'humor expressa el plaer en general i és, al mateix temps, una satisfacció particular relacionada amb la preservació de la pròpia vida (salut). I elaborant un poc la visió de Hobbes, introdueix el concepte de simpatia. Posteriorment, des de l'any 1900 fins avui, tractaran aquesta temàtica autors de primera línia com Bergson, Freud, Pirandello... D'aquest primer terç del segle XX en podem destacar: *El riure* (1900) de Bergson; *L'humorisme* (1908) de Pirandello (qui parteix dels grecs i tracta de l'estil en el pensar); *L'assaig sobre el riure* (1904) de James Sully; Freud va escriure el llibre *L'acudit i la seva relació amb l'inconscient* l'any 1905; l'any 1907 Baldesnperger va incloure un capítol sobre les definicions de l'humor als seus estudis d'història literària i l'any 1940 (i basant-se en el que digueren Hegel i Freud), André Breton va publicar *Anthologie de l'humor noir*.

A través de l'acudit (en concret) i de l'humor (en general) hom fa aparèixer allò que a vegades ha quedat ocult. L'altra cara de les coses. El revers dels dogmes, les mancances del pietisme, les falles de les grans idees⁸. Ho explica Pirandello: «L'humorista (...) a través de l'aspecte ridícul d'aquesta descoberta, en veurà el costat seriós i dolorós; desmuntarà la construcció ideal, però no pas per limitar-se a riure-se'n; i, en comptes d'indignar-se, potser, tot rient, es compadirà.»⁹

L'humorisme al segle XX

Abans d'entrar de ple en la figura de Pujols i de centrar-nos en la cultura catalana contemporània, cal portar a escena dos pensadors que són germans bessons de Pujols: Ramón Gómez de la Serna (1888-1963) i Johan Huizinga (1872-1945). D'ells cal tenir-ne al cap dues obres: *Humorismo* (1930), de Gómez de la Serna; i *Homo ludens* (1938), de Huizinga.

Ramón Gómez de la Serna és un autor que va viure pràcticament els mateixos anys que Pujols, i seria el clar referent de l'humorisme a l'Estat espanyol (en la cultura castellana), com Pujols ho era a Catalunya. Començà la seva trajectòria intel·lectual pràcticament el mateix any que Pujols, el 1905,

cisme, amb la música que vol que l'oïent sigui algú actiu en l'escolta musical. Els primers se centren més en el plaer, i els segons en l'activitat formadora i transformadora de la subjectivitat humana. Els uns tenen com a eix central la bellesa, i els altres la sublimitat (i l'altra cara de la sublimitat, que diria Jean Paul, en obres com les de Rossini, que hem citat).

8 Va ser Kuno Fischer qui va expressar-se en aquests termes l'any 1889 i qui lligà aquesta capacitat catàrtica de l'humor a un sentiment desinteressat, que és el mateix que hi ha en el rerefons de l'art i de la filosofia.

9 Luigi Pirandello, *L'humorisme*, Adesiara, Martorell, 2013, p. 190.

la qual no es pot estudiar ni comprendre des de les categories habituals de la historiografia acadèmica pel seu sentit general basat en l'humorisme i perquè, com Pujols, crea un discurs i un estil en què l'assaig i el discurs artístic convergeixen. De fet, aquesta mescla és l'única manera de fer humorisme bo. Un estil que en Pujols ha estat qualificat com a wagnerià i orgànic i en Gómez de la Serna com a mescla de neobarroc i d'avantguarda (que si fa no fa és el mateix). Aquests estils impliquen una mescla de gèneres (com ara la poesia i la narrativa amb l'assaig) per generar noves inquietuds, plaers i xocs i per remoure el pensament i els prejudicis, els hàbits i les teories. Per això l'assaig i la creació artística conflueixen en un mateix estil i en un mateix objectiu. No debades l'estil de Gómez de la Serna està basat en la «gregueria», la qual es basa en la metàfora per a fer una visió disgregadora i multiplicadora del món. La «gregueria» és la suma de la metàfora i de l'humorisme, digué l'any 1962¹⁰.

Per a Gómez de la Serna, l'humorisme és un gènere expansiu i expressa l'alegria de viure la cerca de la salut mental: «El humorismo inunda la vida contemporánea, domina casi todos los estilos (...). Lo humorístico como la fiesta más eternal, porque es la fiesta del velatorio, de todo lo falso descubierto y de todo lo que estuvo implantado, y a lo que llega la hora de la subversión. (...) La actitud más cierta ante tal efemeridad de la vida es el humor. Es el deber racional más indispensable (...). Hay que desconcertar al personaje absoluto que parecemos ser.»¹¹ I, dit això, fa un pas més i estableix que l'humorisme no és un simple gènere literari. És un gènere o estil de vida: una actitud davant la vida que, d'entrada, fa fugir la por de viure, perquè la por només crea obsessions i prejudicis (com la religió basada en la por, tal i com dirà Pujols del catolicisme). L'humor genera una química que neteja les intrigues i les obsessions. S'allunya de la por que aixeca parets i tanca amb pany i forrellat la vida.

Els «components químics» de l'humorisme són: el grotesc, el sarcasme, «lo bufo» i el patètic. I si usem aquests elements i els paràmetres que dona Gómez de la Serna en analitzar el que van fer i dir Pujols i d'Ors, direm que mentre que el primer fou l'humorista el segon fou l'irònic. I mentre que l'humorístic és entusiasta i crèdul, l'irònic és distant, directorial i fred. Això sí, l'humorista no pot donar conclusions (com digué Gaston de Pawlkowski), perquè seria la seva mort intel·lectual. I aquestes són les dues cares del pensament filosòfic no acadèmic a la Catalunya de la primera meitat del segle XX.

D'altra banda, Johan Huizinga (1872-1945), també recolzant-se en l'humanisme d'Erasme de Rotterdam i en les teories del joc de Schiller, va parlar del joc i de l'element lúdic en el desplegament de la civilització. Treu a l'element lúdic la càrrega negativa i parteix de la visió de Schiller, segons

10 Ramón Gómez, «Prólogo», a *Total de greguerías*, Aguilar, Madrid, 1962.

11 Ramón Gómez, *Humorismo*, Casimiro, Madrid, 2014, pp. 47-50.

la qual el joc respon a la posada en escena de la llibertat, de la bellesa. El joc (diguem-ne l'element lúdic), més enllà de ser una cosa sense seriositat (com se suposa que ho és per a l'alta cultura), implica interacció entre les persones, crea un nou univers. És lluita i crea un drama. La competició que implica el joc fa que hom es posicioni i es trobi i retrobi davant de les regles del joc i dels altres i creï un estil que sorgeix de l'excés de vitalitat creant repetició i ritme. I tota cultura necessita el seu element lúdic, que és el que trobem en les festes, en tocar música...

Huizinga estudia el lligam entre el joc i la saviesa. Troba una base lúdica en la tasca dels sofistes i en la capacitat de fer preguntes cada cop més encertades. I és que un «problema», si en mirem l'etimologia grega, expressa una manera de plantejar un repte, l'establiment d'un espai de joc per a la intel·ligència, cosa que també el porta a visualitzar l'escolàstica com una competició intel·lectual. La història intel·lectual té un clar component lúdic i de competició (de diàleg, si ho prefereixen). I en la música és on aquest element és més important¹². En definitiva, ve a dir, no hem de separar el joc de la cultura, convertir-lo en un mer passatemps. La seva vinculació amb les ciències i les arts és més estret del que sembla a primer cop d'ull. L'aspecte lúdic de la cultura (i de la civilització) són importants. I és que moltes vegades les coses més serioses són les més ridícules. I les més lúdiques les més serioses.

L'humorisme català

Francesc Pujols té clar que en la cultura catalana contemporània l'humorisme és un fet importantíssim. Ho demostren les darreres publicacions que va fer i també les notes sobre el tema en els manuscrits que es conserven a la Torre de les Hores de Martorell¹³. L'any 1948 escriu el pròleg per al llibre *L'humor a la Barcelona del noucents*, en el qual diu: «Si ens fessin definir l'ànima de la literatura catalana moderna, que renaix al segle XVII amb el Rector de Vallfogona i arriba fins a l'hora que som, diríem que és l'humorisme, en contrast amb la literatura catalana antiga, (...) [la] tònica dominant.»¹⁴ I considera que aquest humorisme també va tenir la seva versió pictòrica a través de l'obra de Xavier Nogués, Joaquim Mir i Isidre Nonell¹⁵.

12 Vegeu Johan Huizinga, *Acerca de los límites entre lo lúdico y lo serio*, Casimiri, Madrid, 2014.

13 Manuscrits inèdits de Francesc Pujols: Capsa 22, Lot 556, Plects 4 i 5, Fundació Francesc Pujols de Martorell.

14 Francesc Pujols, «Preàmbul», a *L'humor a la Barcelona del noucents*, Aymà, Barcelona, 1948, p. 9.

15 L'any 1938 es va publicar un llibre que seria el preludi d'aquest i que es titulava *L'humorisme a la Catalunya del segle XIX*, el qual fou editat per la Generalitat de Catalunya i era destinat als soldats del front.

L'humorisme com a estil de vida, com a actitud, com a revolta i com a superació de la teoria del joc del Noucentisme. Com a humanisme i com a salut mental. Aquestes són les qüestions que es posen sobre la taula en estudiar aquesta «tradicció» en la cultura catalana. L'humorisme com una qüestió seriosa, sense perdre la capacitat de riure. I és empès per aquests motius que l'any 1925 quan Eugeni Xammar parla a Pla dels autors inclosos a l'*Anuari dels Catalans* escriu: «Si em prometeu que no ho heu de fer córrer, us diré que sou l'únic català que sap escriure. Em direu en Carner, naturalment, i jo us diré que teniu raó. Però en Carner és principalment un poeta i, a la prosa, les seves *voies d'approche*, que diem els francesos, són infinitament menys directes que els vostres. El senyor Pujols és un cas que cau fora de la llei general. Els demés són —o som— uns coques.»¹⁶

Abans de seguir, però, un autor que cal posar al costat de Francesc Pujols (per contextualitzar-lo) és el filòsof i assagista Béla Hamvas (1897-1968), un pensador que va viure tots els conflictes del segle XX de ben a prop, que va intentar un diàleg entre les tradicions orientals i occidentals als diferents volums de la seva *Scientia Sacra* (1942-1943) i que fou un autor empeltat per l'humorisme tant en l'estil com en la manera de cercar la llibertat de pensament. Com es mostra al llibre dedicat al vi i a la filosofia o, més ben, dit a la filosofia i a la metafísica del vi¹⁷. El seu humorisme el trobem reflectit en dues obres: el llibret que porta per títol *La filosofia del vi* i els tres volums de la novel·la *Karneval*. Ambdós pensats i escrits a les dècades del 1940 i del 1950 (però posats en plena circulació molt més tard i encara molt parcialment fins avui).

Dels paral·lelismes entre Hamvas i Pujols en podem dir diverses coses. En primer lloc, el més fàcil: el cronològic, perquè ambdós moriren l'any 1968. En segon lloc, el geogràfic i cultural, que els fa situar el vi en un lloc central del seu humorisme. En tercer lloc, als autors que pensen que una cultura i un pensament fermes han d'assumir (des dels clàssics Homer i Eurípides fins a Shakespeare, Rabelais, Cervantes i Dante). En quart lloc, i anem entrant en matèria, la necessitat de rellegir la història de les religions. En cinquè lloc, pensar que la ciència, la filosofia i la religió són tres branques del saber humà que es relacionen i tenen un mateix objectiu: alleugerir les càrregues de la vida humana. En sisè lloc, dir ben alt que Déu no és un misteri. El misteri és la Natura (o Realitat). En setè lloc, la importància que es dona a l'art.

Allò que posen sobre la taula els autors de la «Catalunya pintoresca» (de Pujols i Nogués), i que vol expressar Hamvas, és que la realitat és polifònica, perquè la vida és polifònica (com ho són les bones obres d'art). Ho van escriure diferents autors en aparèixer l'obra de Pujols i de Nogués: «La Catalunya pintoresca és un breviarí jocós dels barrilaires catalans, perquè en ella hi

16 Eugeni Xammar, *Cartes a Josep Pla*, Quaderns Crema, Barcelona, 2000, pp. 133-134.

17 Vegeu Béla Hamvas, *La filosofia del vino*, Quaderns Crema, Barcelona, 2014.

ha l'ànima del català, íntegra, sense faltar-hi ni un tros dels més petits, i s'hi troba de tal manera estereotipada que sembla que en Nogués per a dibuixar hagi fet servir un branquilló de pi mediterrani mullat en els suc de fruites de la terra.»¹⁸ La «Catalunya pintoresca» ho inclou tot. Des de la bagassa fins a la dona més puritana i del corrupte fins al pidolaire. Mostra la societat amb una rialla a la boca. Fa de mirall de totes les tares i de totes les màscares. És polièdrica i polifònica. No fa una abstracció de la societat sinó que la bolca sobre el paper tota sencera; excessiva i miserable. Tal i com és.

Centrant-nos, en Nogués i en Pujols, s'ha de dir que la seva relació ve de ben lluny i que va ser llarga i profitosa. Abraça mig segle. Des de l'època del *Papitu* (1908-1937)¹⁹ fins a la publicació, l'any 1954, del llibre: *Xavier Nogués, pintor del vino*. Els seus són dos tipus d'humorisme diferents. El de Pujols es defineix més pel sensualisme de *Papitu*, i el de Nogués es decanta més cap a la ironia social. De fet, l'humorisme català ha estat ben polièdric al llarg del segle XX. I al seu costat hi ha l'humorisme tràgic de Tomàs Roig i Llop (1902-1987), que era il·lustrat pels ninots de Jaume Busquets²⁰.

Al primer terç del segle XX (fins a l'arribada del franquisme) Catalunya va viure un molt bon moment pel que fa a l'aparició i la popularitat de publicacions satíriques, que incidiren en molts aspectes de la vida cultural del país. Tan important era la crítica social i política que es feia, que l'any 1905 un grup de 400 oficials de l'exèrcit espanyol van assaltar la impremta i les redaccions de *Cu-cut!* i de *La Veu de Catalunya*. I, tot seguit, el govern espanyol va promulgar una llei més restrictiva sobre la llibertat de premsa.

Tres anys després va nàixer *Papitu*, el qual va fer més polièdric el paisatge periodístic de la sàtira, en què ja hi havia *L'Esquella de la Torratxa* (d'ideologia progressista i en què va escriure Pujols) i *La Campana de Gràcia* (que feia sàtira social) i *Cu-cut!* (que era més afí a la dreta catalana). Aquest paisatge humorístic és cabdal per a comprendre moltes de les idees que corrien pel país i la vida social del període. Autors com Rodolf Llorens i Àngel Carmona no es poden entendre fora d'aquest context periodístic plural, complex i viu. I és que no hi ha una Catalunya assenyada sense la Catalunya arrauxada de les «catalanades»²¹.

18 J. M. M., «Xavier Nogués», *L'Instant Revista Quinzenal*, II:1 (1919), Joaquim Horta, Barcelona. En un sentit similar s'expressà la nota apareguda a la revista *Marvella* (desembre del 1919).

19 Vegeu Lluís Solà, *Papitu 1908-1937 i les publicacions eroticosocials del seu temps*, Dux, Barcelona, 2008. Jaume Capdevila, *Papitu. Sàtira, erotisme i provocació (1908-1937)*, Efadós, Barcelona, 2014.

20 Tomàs Roig és el pare de l'escriptora Montserrat Roig i el seu primer llibre va ser *Facècies* (Barcelona, 1924), en el qual es reflecteix molt bé el to tràgic del seu humorisme i es dona una altra visió de les cultures del vi que hi ha en Hamvas i en Pujols.

21 Sobre la importància de la rauxa i les «catalanades», hi ha una anècdota ben interessant i il·lustrativa. Es tracta del que va fer el costa-riqueny (i fill de catalans) José Figueras l'any 1948,

Tres estils ben diferents nascuts a l'emparedament d'aquesta poliedricitat humorística van ser Santiago Rusiñol (ben apamat dins els paràmetres de *L'Esquella de la Torratxa* i amb un humor corrosiu, sarcàstic i escèptic), Francesc Pujols (amb un humor sensualista i voluptuós) i Xavier Nogués (amb una ironia anglosaxona basada en l'observació lúcida de la vida quotidiana com a marca de la casa). I als tres els uneix una crítica sagaç al noucentisme que postula Eugeni d'Ors. Si el primer fou sarcàstic, el segon va ser sensual i el tercer irònic amb l'Ors. I aquest pòsit esclatà amb força en la crítica sagaç, profunda i rotunda que Rodolf Llorens va fer a l'obra d'Ors i de Ferrater Mora als llibres *Com hem estat i com som els catalans* i *Servidumbre y grandeza de la filosofía*²².

Sobre Nogués voldríem citar dues aportacions. La primera l'ha fet Jaume Pla: «La seva vida fou (...) plena de matisos, de vida interior, de lluita portada amb elegància i amb una discreció absolutes. Va ser una vida presa seriosament sota la disfressa púdica de la ironia.»²³ La segona, la dona Francesc Pujols i (a banda de mostrar-nos aquest aspecte més personal de l'humorisme com a garant de la imaginació i de la ironia que brollen de l'observació sincera de la vida humana a peu de carrer) dona una visió contextualitzadora de l'humorisme català en la pintura catalana: «Si volem que el nostre humorisme entri pel ulls sense llegir-lo ni escoltar-lo, no hem de fer sinó anar mirant els dibuixos d'aquest llibre, que tornen la vida a l'ànima de l'autor de la 'Catalunya pintoresca', del 'Celler de les Laietanes' i d'aquesta col·lecció, obres totes dedicades a l'humor artístic, i autor igualment de la lírica plàstica de la Sala Plandiura del Born, deixant l'humorisme, s'enlaira a les regions excelses de la poesia i la pintura, unides pel dibuix. / Donat el tema que toquem, no podem acabar sense fer constar que En Xavier Nogués, com l'Isidre Nonell, el més gran dels nostres pintors del segle XX, i en Joaquim Mir, el més popular de tots, ultra l'obra de pintura que ens van deixar, van ésser tres humoristes que, si se'n publicués les observacions, els comentaris i les dites que els va inspirar la vida que els envoltava, Catalunya tindria una de les obres literàries més intensament humorístiques del món.»²⁴ Aquest humorisme seria l'altra cara (ben fecunda i curulla) de la psicologia ètnica que va promoure Tomàs Carreras i Artau des de la Universitat.

quan, en arribar a la presidència del país, va suprimir l'exèrcit i va girar el país com un mitjó. I quan, ja com a expresident, va visitar el Centre Català de Santiago de Xile i li van preguntar com s'havia atrevit a fer una mesura tan temerària (que d'altra banda va suposar un salt qualitatiu importantíssim per al país), va dir sense embuts: «fou una catalanada».

22 Vegeu Rodolf Llorens, *Com han estat i com som els catalans*, Pòrtic, Barcelona, 2010, i *Servidumbre y grandeza de la filosofía*, Lleonard Muntaner, Palma, 2009.

23 Pròleg a Jaume Pla, *Els gravats de Xavier Nogués*, Fundació Xavier Nogués, Barcelona, 2008, p. III.

24 Francesc Pujols, «Preàmbul», *L'humor a la Catalunya del noucents*, cit., pp. 11-12.

Una definició del paper polític d'aquests humoristes i dels seus treballs la va fer M.V en un article publicat a la revista *Mar Vella* el desembre de l'any 1919, en el qual es critica que la deixadesa d'Utrillo i de Sunyer va fer que al saló d'art de París no hi hagués una sala destinada a l'art català (tot i que ells constantment es queixaven que l'art català sempre aparegués com un apèndix de l'art espanyol): «Llà on diu 'Els homes de l'acordi' podria dir-hi, perfectament, 'Els informals', 'Els apòstates' o 'Els homes que fallen'. Però, 'Els homes de l'acordi' és un denominatiu més gràfic i ampli. Són aquells sinuosos que en la llur conducta prenen l'acordi com a suprem exemple. N'hi ha tanta d'aquesta gent, i la frase va devenint tant popular, que és molt probable que de l'home de l'acordi en faci un dibuix Xavier Nogués i un breu comentari Francesc Pujols, per tal d'incloure'l i catalogar-lo a les planes definitives de 'La Catalunya Pintoresca'.»²⁵ De fet, l'humorisme és capaç de fer flexible i de remoure la consciència: la mirada, la imaginació i les idees. De dir rient les coses més serioses. D'arribar a un públic molt ampli.

Per entendre el que acabem de dir, d'una banda, podem recordar que per a Hegel la paraula era un dels perills que amenaçava el poder, una arma poderosa. De l'altra, a banda dels atacs ja esmentats als setmanaris *Cu-cut!* i *La Veu de Catalunya*, l'assassinat de Josep M. Planes, director del setmanari satíric *Be Negre* (l'any 1936 per membres anarquistes de la FAI)... I si ens acostem al segle XXI (i per citar alguns dels casos més espectaculars), tenim sobre la taula els atacs al setmanari francès *Charlie Hebdo* (l'any 2015 per islamistes) i al setmanari espanyol *El Papus. Revista satírica i neurastènica* (l'any 1977 pel grup feixista Triple A) i la censura a *El Jueves* (revista creada a Barcelona l'any 1977), per exemple per portades dedicades a membres de la monarquia espanyola (i constitucional) l'any 2007,... Atacs i censures que mostren els peus de fang de la democràcia, de la cultura i de la llibertat.

El riure i l'humor són antídots contra els discursos unívocs, els doctrinaris i els puritanismes. Són la posada en escena del respecte i de la lucidesa crítica. Afavoreixen la flexibilització de les mirades i les complicitats. Afinen la imaginació i el llenguatge, arriben a un públic ampli, oxigenen els discursos burocràtics i benpensants... Un tema ben important en el present i un tema ben lligat a la voluntat d'un pensament fort i ben implantat perquè, com digué Joan Alcover l'any 1904²⁶, un poble ric no és el que té més rics sinó el que té menys pobres. L'humor és expressió d'una cultura viscuda amb plaer. De satisfacció i de sociabilitat; per això a les festes catalanes els balls de diables (entre altres) exerceixen la sàtira social (perquè la festa és un moment de trencament de les dinàmiques quotidianes). La festa i la sàtira vénen juntes en

25 M.V, «Els homes de l'acordi i una manifestació d'art català frustrada», *Mar Vella. Revista Nacionalista de Joventuts* (desembre de 1919), Barcelona, pp. 7-8.

26 Vegeu Joan Alcover, *Art i literatura*, L'Avenç Barcelona, 1904.

la cultura del país. De la mateixa manera que en l'àmbit més estricte de la filosofia l'obra de Harald Höffding és l'altra cara de la de Sören Kierkegaard. Heus ací dos autors contemporanis. De la mateixa manera que a Catalunya es contraposen les obres d'Ors i de Pujols i les xilografies d'Enric Cristòfor Ricart i els gravats de Nogués²⁷.

27 Aquesta necessària dualitat en la cultura també es pot copsar en el subjecte individual i en el tema del «bon humor» en relació amb la salut (que ja hem esmentat). S'ha estudiat el paper de l'humor en situacions dramàtiques i extremes (com l'Holocaust) i els seus efectes en la vida psíquica (que és un efecte semblant al que exerceix l'humor sobre un mateix i que cadascú ha d'exercitar) i la supervivència. Vegeu Chaya Ostrower, «Humor, as a defense mechanism in the Holocaust», tesi de doctorat a la Universitat de Tel-Aviv, 2002. Vegeu <http://web.macam98.ac.il/~ochayo/me.html>.